

จุดมุ่งหมาย

ในการพัฒนาชนบท

การพัฒนาชนบทมีจุดมุ่งหมายซึ่งอาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า คือการทำนุบำรุงให้ชาวชนบท สามารถอยู่ดีกินดีขึ้น ๆ ไป

ประชาชนชาวไทย (และชาวเอเชียโดยทั่วไป) ส่วนใหญ่เป็นชาวชนบท ฉะนั้น การพัฒนาประเทศชนิดที่จะให้ได้ผลดีตกอยู่แก่คนหนุ่มมากก็จำต้องมุ่งพัฒนาชนบทเป็นสำคัญ

คัดจาก เศรษฐกรรศน์ : รวมข้อคิดและข้อเขียนทางเศรษฐศาสตร์ของป๋วย อึ๊งภากรณ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๒๓

ในบทความนี้ เมื่อกล่าวถึงชาวชนบทหรือชาวนา ผู้เขียนตั้งใจจะให้ครอบคลุมถึง ชาวไร่ ชาวนสวน ชาวนประมง ชาวนา ซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยวิถีต่าง ๆ กัน แต่อยู่ในชนบททั้งนั้น และเมื่อกล่าวถึง “เกษตรกรรม” หรือ “กสิกรรม” ก็ตั้งใจจะให้ครอบคลุมถึงอาชีพเหล่านั้นทั้งหมด

อนึ่ง ในบทความนี้จะกล่าวถึงเรื่องการพัฒนาด้านเศรษฐกิจมากกว่าอย่างอื่น แต่ก็สำเนียงในความสำคัญของการพัฒนาด้านอื่น ๆ ด้านสังคม ด้านการปกครอง และด้านความปลอดภัยต่าง ๆ ด้วย

ประเทศที่มีศึกติดพันอยู่ไม่ว่าจะเป็นสงครามหรือศึกกลางเมือง การที่วางแผนพัฒนาเป็นระยะเวลานานนั้นย่อมทำไม่ได้ แม้ว่าจะไม่มีศึก ถ้าประชาชนไม่มีความปลอดภัยด้วยเหตุที่มีผู้ก่อการร้ายอยู่เนื่อง ๆ หรือมีโจรผู้ร้ายชุกชุม การพัฒนาเศรษฐกิจย่อมเป็นไปได้ด้วยยากนัก เพราะจะเลี้ยหรือเพาะพันธุ์ควายไปทำไม ให้ผู้ร้ายมาขโมยไปเปล่า ๆ เฉพาะอย่างยิ่งถ้าตำรวจไม่ช่วยจับโจรผู้ร้าย

“อโรคยา ปรมา ลาภา” ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ ฉะนั้น สุขภาพอนามัยซึ่งรวมทั้งการรับประทานอาหารอย่างถูกลักษณะ การครองชีพในธรรมชาติอันงดงาม มีความสงบเงียบ ปราศจากสิ่งรบกวนโสโครก จึงเป็นเรื่องสำคัญของการพัฒนา ในทางด้านสังคม ถ้าชาวชนบทสามารถอยู่กันเป็นหมู่คณะ มีความสามัคคีรักใคร่กัน ไม่มีใครมาเบียดเบียนซึ่งกันและกัน นั่นแหละจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการพัฒนาประเทศ การพัฒนาเฉพาะด้านเศรษฐกิจโดยไม่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมและการปกครองเหล่านี้ย่อมจะประสบแต่ความเลื่อมและหายนะ

เป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจชนบท หวนมากล่าวถึงเศรษฐกิจการพัฒนาชนบทจะเรียกว่ามีผลสำเร็จบริบูรณ์ได้ จะต้องบรรลุ

ถึงความมุ่งหมาย ๓ ประการ คือ

(๑) ให้รายได้ของชาวชนบทเพิ่มขึ้นในอัตราที่พึงพอใจ

(๒) ความจำเป็นของรายได้ชาวชนบทจะต้องเป็นไปโดยมั่นคง และมีเสถียรภาพ และ

(๓) ชาวชนบทจะต้องสามารถช่วยตนเองได้ และสามารถช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้

๑. รายได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่พึงพอใจ อัตราเท่าใดจึงจะเป็นที่พึงพอใจสำหรับการเพิ่มรายได้ของชาวชนบท ?

ในประเทศไทยเรา ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๓ ถึง ๒๕๑๒ รายได้ประชาชาติได้ก้าวหน้าไปในอัตราเฉลี่ย ๘.๑ % ต่อปี ซึ่งนับว่าอยู่ในอัตราที่สูง มิไม่กี่ปะเทศที่อัตราก้าวหน้าสูงกว่าเรา แต่เนื่องด้วยประชากรไทยมีอัตราเพิ่มสูง รายได้เฉลี่ยของประชาชนไทยทั้งชาติในระยะนั้นจึงลดลงเหลือ ๔.๓ % ต่อคนต่อปี และเมื่อแยกสถิติออกมาตามภาคต่างๆ ของประเทศ อัตราเพิ่มของรายได้ต่อคนต่อปีตามภาคต่างๆ ปรากฏดังนี้

ภาคกลาง (รวมทั้งกรุงเทพ)	๕ %
ภาคเหนือ (ส่วนใหญ่เป็นชนบท)	๓.๙ %
ภาคใต้ (ส่วนใหญ่เป็นชนบท)	๓.๗ %
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ชนบทจนที่สุด)	๓.๓ %

สมัชชาใหญ่ของสหประชาชาติในปี ๒๕๑๓ ได้ประกาศนโยบายในการพัฒนาประเทศล้าหลังในรอบ ๑๐ ปีที่ ๒ ไว้ดังนี้

(๑) รายได้ประชาชาติจะต้องเพิ่มขึ้นในอัตราไม่ต่ำกว่า ๖ % ต่อปี และ

(๒) รายได้ประชาชาติต่อคนจะต้องเพิ่มขึ้นในอัตราไม่ต่ำกว่า ๓.๕ % ต่อปี โดยสมมติว่าประชากรเพิ่มขึ้นในอัตราประมาณ ๒.๕ % ต่อปี

แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๓ ของประเทศไทย ซึ่งเริ่มใช้เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๔ นี้ ได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่า รายได้ประชาชาติจะต้องเพิ่มในอัตรา ๗ % ต่อปีในระยะ ๕ ปีข้างหน้า ซึ่งหมายความว่ารัฐบาลไทยเราคาดว่าเศรษฐกิจของไทยจะดีขึ้นน้อยกว่าเมื่อ ๑๐ ปีก่อน แต่ยิ่งดีกว่าเป้าหมายส่วนรวมของสหประชาชาติสำหรับประเทศด้อยพัฒนาในระยะ ๑๐ ปีต่อไปนี้

ปัญหาสำคัญก็คือ สำหรับชาวชนบทไทย เราจะมีเป้าหมายให้รายได้เพิ่มขึ้นอย่างไรจึงจะเป็นที่พึงพอใจ

เป้าหมายข้อหนึ่งในหลายข้อของแผนพัฒนาเศรษฐกิจไทย ฉบับที่ ๓ คือ จะพยายามอำนวยความสะดวกทางเศรษฐกิจยิ่งขึ้นในสังคม ซึ่งหมายความว่า จะพยายามให้คนจนมีรายได้สูงขึ้น และถ้าทำได้จะพยายามให้ชาวชนบทมีรายได้สูงขึ้นทัดเทียมกับชาวกรุง ถ้าทำให้ทัดเทียมกันไม่ได้จริง ๆ ก็พยายามให้รายได้ชาวชนบทสูงขึ้นถึงขนาดที่จะให้ความแตกต่างกับรายได้ของชาวกรุงเรียวยาว ๆ ทุกที เป้าหมายนี้ ผมเห็นว่าเป็นเจตนาอันดี แต่ควรจะถามพวกเรากันเองว่า หมายความว่าอะไร ? และจะทำได้เพียงใด ?

เราได้เห็นแล้วจากผลของการพัฒนาตามแผนที่ ๑ และ ๒ ในช่วง ๑๑ ปีที่แล้วมา อัตราเพิ่มรายได้ในชนบทต่ำกว่าอัตราเพิ่มรายได้ในกรุงนัก ซึ่งหมายความว่าคนจนยิ่งจนและคนมียิ่งมีหนักขึ้นโดยเปรียบเทียบกับในปี ๒๕๑๓ รายได้ต่อคนต่อปีโดยส่วนรวมของประเทศไทยประมาณเท่ากับ ๔,๐๐๐ บาท ประชาชนในภาคกลางรวมทั้งกรุงเทพฯ มีรายได้ประมาณ ๖,๐๐๐ บาทต่อคนต่อปี แต่ในภาคอีสาน รายได้ของราษฎรประมาณไม่ถึง ๒,๐๐๐ บาทต่อคนต่อปี อัตราเพิ่มรายได้ตามตัวเลขแสดงไว้ว่าแตกต่างกัน ภาคที่รวยเพิ่มมาก ภาคที่จน

เพิ่มน้อย ความแตกต่างยิ่งกว้างขวางขึ้นทุกทีอันจะก่อให้เกิดปัญหา
ยุ่งยากยิ่งขึ้น ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และการปกครอง

ตามความเห็นของผม ถ้าแผนพัฒนาที่ ๓ นี้ประสบผลสำเร็จ
ตามความมุ่งหมายจริง ๆ รายได้ของชาวชนบทจะต้องบันดาลให้เพิ่มสูง
ขึ้น อย่างน้อยเท่ากับอัตราเพิ่มเฉลี่ยของทั้งประเทศ (คือปีละ ๗ %) ที่
กำหนดไว้แบบนี้ โปรดอย่าถือว่าเป็นการเรียกร้องจนเกินเหตุ แท้จริง
เป็นการกำหนดอย่างต่ำ เพราะถ้าพวกเราทุกคนมีรายได้เพิ่มขึ้นคนละ
ปีละ ๗ % เท่าเทียมกัน คนจนในชนบทก็ยิ่งยิ่งจนกว่าคนมีในเมืองอยู่
นั่นเอง เพราะเริ่มต้นก็มีรายได้และทรัพย์สินสมบัติต่ำกว่าเสียแล้ว อัตรา
เพิ่มของคนที่มีรายได้ต่ำกว่า แปรออกมาเป็นบาทเป็นสตางค์ แม้จะเป็น
อัตราเดียวกับคนมีก็จะต่ำกว่าคนมีแน่นอน ฉะนั้น “ความยุติธรรมด้าน
เศรษฐกิจของสังคม” ยังจะมีไม่ได้ แต่มองอีกแง่หนึ่ง ถ้าเราจะพยายาม
จริง ๆ ให้ชาวชนบทมีรายได้และทรัพย์สินสูงขึ้นจนเท่าเทียมหรือเกือบ
เสมอกับคนที่ร่ำรวยชาวกรุงภายในระยะเวลาสั้น ก็จะทำให้เกิดโกลาหลขึ้นใน
ด้านเศรษฐกิจแน่ อย่างน้อยก็ต้องบันดาลให้ราคาข้าวสารและอาหาร
อย่างอื่นสูงขึ้นโดยรวดเร็ว และอย่างมากก็ต้องเกิดการปฏิวัติกันอย่าง
พลิกแผ่นดิน (ไม่เหมือนการปฏิวัติเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๔) ฉะนั้น
ผมเห็นว่ายังไม่น่ากระทำ แต่ถ้าเรายังปล่อยให้ชาวชนบทมีรายได้
ต่ำ และแม้จะเพิ่มก็เพิ่มในอัตราต่ำอย่างแต่ก่อนแล้ว ก็จะพัฒนาไม่ได้
จริงสมตามความมุ่งหมายที่กำหนดไว้ นอกจากนั้นชาวชนบทย่อมจะ
ต้องพยายามดิ้นรนอพยพเข้ามาในเมืองเฉพะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ
โดยหวังว่าจะหลบความบีบคั้นทางเศรษฐกิจจากชนบทมาสู่เมืองสวรรค์
แต่ที่จริงก็หลบจากแหล่งลำบากแหล่งหนึ่งไปสู่อีกแหล่งลำบากอีกแหล่งหนึ่ง
เท่านั้น มิหนำซ้ำยังก่อให้เกิดปัญหาสำคัญในเมืองต่าง ๆ ขึ้นใหม่อีก เช่น

ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาคนว่างงาน ปัญหาอาชญากรรม และอื่น ๆ อีก

ด้วยเหตุฉะนั้น หากรัฐบาลจะพยายามให้บรรลุถึงเป้าหมายความยุติธรรมทางด้านเศรษฐกิจของสังคมจริง ๆ อย่างน้อยอัตราเพิ่มรายได้ของชาวชนบทในอีสานและภาคอื่น ๆ จะต้องไม่ต่ำกว่า ๗ % ต่อปี ซึ่งเป็นเป้าหมายของทั้งชาติ แม้ว่าจะยังไม่สามารถบันดาลให้รายได้ของประชาชนโดยทั่วไปทัดเทียมกัน หรือแตกต่างกันน้อยที่สุดก็ตาม ยังมีข้อปลอบใจชาวชนบทอยู่บ้างว่า ในชนบทนั้นมนุษย์เราไม่ต้องใช้เงินมากเท่ากับในกรุง และยังมีสิ่งบำรุงชีวิตตามธรรมชาติอื่น ๆ อยู่มากพอคุ้มกับที่มีรายได้ต่ำกว่าเขาสักหน่อย “มีน้อยใช้น้อยค่อยบรรจง” แต่อย่าให้มีน้อยนักก็จะเป็นการดี

๒. ความมั่นคงในการเพิ่มรายได้ชนบท ถ้ารายได้ของเราเพิ่มขึ้นสูงสักปีสองปีแล้วในไม่ช้าเสื่อมลง จะถือเป็นสิ่งที่พึงพอใจหาได้ไม่เฉพาะอย่างยิ่งในชนบท เพราะอาชีพด้านเกษตรนั้นขึ้นอยู่กับโชคชะตาล่อแหลมอยู่นัก สำคัญที่ดินฟ้าอากาศ สำคัญที่ราคาเคลื่อนไหวขึ้นลงที่ละมก ๆ สำคัญที่แมลงและศัตรูพืช ในทวีปเอเชียและแอฟริกาปีหนึ่ง ๆ จะต้องมีการจําหน่ายล้านครอบครัวที่ต้องภัยธรรมชาติหรือความหายนะด้านอื่น ฝนแล้ง น้ำท่วม พายุจัด แมลงลง ราคาตกฮวบ เป็นต้น ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าชาวนาโดยทั่วไปมักจะเสียดุลกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ตนทำกินอยู่เสมอ ชาวประมงก็เสียดุล เกษตรกรโดยทั่วไปต้องขายโคกระบือในยามยาก และเมื่อทรัพย์สิ้นเครื่องมือทำกินเหล่านี้หลุดมือไปแล้ว อย่างหวังเลยว่าจะล้มตาอ้าปากเอากลับคืนมาได้ในช่วงชีวิตหรือชั่วลูกหลาน

การที่ชาวนามีนาของตนเองทำกินเองกับการที่ต้องเช่าเขาทำหรือ

รับจ้างเขาทำนั้น มีข้อแตกต่างกันในสาระสำคัญอย่างยิ่ง ตามระบบการเช่านาของเรา เราเช่ากันปีต่อปี สัญญาเช่าและการแบ่งดอกผลมักจะทำให้ชาวนาเสียเปรียบผู้ให้เช่า และเมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งเจ้าของนาและคนทำนาก็ไม่มีเหตุอันใดที่จะปรับปรุงที่ดินให้ดีขึ้น ไม่มีเหตุจูงใจที่จะพัฒนาที่นาให้ผลผลิตได้สูงขึ้น รายได้ชนบทก็เลื่อมลง ๆ นอกจากนั้น ความมั่นคงและความสุขใจในการที่มีที่นาและเครื่องมือหากินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองนั้น วัดด้วยเงินทองไม่ได้ แต่เป็นความพอใจอันแท้จริงของคน

ด้วยเหตุฉะนั้น เป้าหมายการพัฒนาชนบทซึ่งจะงดเว้นเสียมิได้ก็คือ ต้องสร้างระบบความมั่นคงและมีเสถียรภาพให้ชาวชนบท อำนวยให้เขาสามารถปลดเปลื้องความหายนะจากธรรมชาติหรือเหตุอื่นได้ชั่วคราวในยามยาก ถ้าชาวชนบทสามารถสะสมทรัพย์สินเงินทองไว้สำรองจับจ่ายในขณะฉุกเฉินได้เองก็ยิ่งดี แต่ส่วนมากก็ทราบดีแล้วว่าทำไม่ได้ ฉะนั้นรัฐบาลจะต้องจัดตั้งหน่วยคุ้มครองต่าง ๆ ให้ชาวนาให้พอ เช่น ให้สินเชื่อไปใช้จ่าย ไม่ต้องจำนำจำนองหรือขายทรัพย์สินแก่ผู้อื่น และปีใดทำการเกษตรไม่ได้เพราะฝนฟ้าไม่อำนวยก็หางานสาธารณะให้ทำให้มีรายได้ทดแทนกันบ้าง เป็นต้น ในกรณีที่สินค้าที่ชาวชนบทผลิตมีแนวโน้มที่ราคาจะตกเป็นระยะเวลานาน เช่น ยาง เป็นต้น ชาวชนบทก็ควรจะสามารรถเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างที่มีเค้าว่าจะดีกว่า ถ้าไม่สามารถเปลี่ยนได้เอง ก็ทำที่รัฐบาลจะช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เปลี่ยนได้ เพราะฉะนั้นหน้าที่การส่งเสริมอาชีพชนบทจึงเป็นหน้าที่สำคัญชิ้นหนึ่งของรัฐบาล

๓. อุตตาหิ อุตตาโน นาโถ แม้ว่ารัฐบาลและข้าราชการจะมีสมรรถภาพและเจตนาส่งเสริมช่วยเหลือชนบทได้อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงการพัฒนาจะได้กำหนดไว้อย่างดี และการดำเนินงานตามโครงการ

จะมีประสิทธิภาพดีอย่างไรก็ตาม ชาวชนบทจะรอพึ่งจุมูกผู้อื่นหายใจอยู่ตลอดไปไม่ได้ ชาวนาควรจะพึ่งตนเองได้ สามารถทดสอบดูความเหมาะสมของดิน เมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ทางน้ำ และยาฆ่าศัตรูพืชที่รัฐบาลแนะนำว่าจะใช้ได้ดีสำหรับตนเพียงใด ในเวลาที่ผลิตได้ดีและค่าขายราคาดี ชาวชนบทควรจะได้ด้วยตนเองว่าควรจะขยายงานเพียงใด และทรัพย์สินที่ได้มา รู้จักเก็บออมไว้และลงทุนเพื่อวันข้างหน้า ในวาระที่เกิดเหตุร้าย ชาวชนบทควรมีสติปัญญาหาทางรอดได้ อย่างน้อยก็ควรจะช่วยตัวเองได้ชั่วคราวจนกว่าจะมีผู้อื่นมาช่วย ความสามารถพึ่งตนเองได้เช่นนี้จึงควรเป็นเป้าหมายสำคัญที่กระบวนการพัฒนาจะต้องพยายามสร้างสมให้แก่ชาวชนบท

หลักการพึ่งตนเองนี้มีความหมายพาดพิงกว้างขวางมากสำหรับชาวไทย เกินกว่าขอบเขตของการพัฒนาเศรษฐกิจ พวกเราชาวชนบทมักจะขาดความมั่นใจตนเอง นึกว่าเป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกรเสมอ และนึกว่าจะต้องแสดงความนับถือต่อข้าราชการ ฝ่ายตำรวจ และฝ่ายปกครอง และทำนุผู้ใหญ่ผู้น้อยที่มาจากกรุงเทพฯ ต้องเชื่อถือเชื่อฟัง “เบื้องบน” ถ้าชาวชนบทสามารถช่วยตนเองได้และมีความเชื่อมั่นในตนเอง ในไม่ช้าย่อมจะเข้าใจว่านอกจากจะมีหน้าที่เป็นผู้ตามแล้ว ตนเองก็มีสิทธิ์เสรีเหมือนผู้อื่น และเมื่อใช้สิทธิ์เป็นราษฎรในระบอบประชาธิปไตยแล้ว ชาวชนบทก็สามารถเรียกร้อง ร่วมมือ ในการสังคม และในการปกครองได้ คงจะทำให้ระบอบการปกครองในทวีปเอเชียอย่างน้อยสักประเทศหนึ่งดีขึ้น เป็นประชาธิปไตยมากขึ้นกว่าเดิม เมื่อชาวชนบทสามารถพึ่งตนเองมากขึ้นก็จะสำนึกว่ามนุษย์เราสามารถเปลี่ยนแปลงตัดแต่งธรรมชาติได้ เช่น ถ้าไม่ต้องการมีบุตรก็อาจจะหาวิธีวางแผนครอบครัว เป็นการแก้ไขป้องกันปัญหาประชากรทั้งประเทศ

และทั่วทวีปได้ดี

เมื่อสามารถพึ่งตนเองได้ ก้าวต่อไปก็จะรู้จักช่วยเหลือซึ่งกัน และกันทำนองที่สุภาภิตไทยกล่าวไว้ เมื่อเหลือกำลังก็ออกปากบอกแขก ช่วยแบกหาม การรวมกำลังกันดังกล่าวในชนบทที่ได้ผลดีมาแล้วในประเทศต่าง ๆ สมัยปัจจุบัน ได้แก่ การสหกรณ์ ซึ่งจะอำนวยให้ชาวชนบทสามารถซื้อได้ถูก ขายได้ราคาดี คุ้มยืมได้สะดวก และป้องกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ ทั้งในยามเดือดร้อนและในยามปกติ เช่น ถ้าจะใช้เครื่องทุ่นแรง หรือเครื่องมือการผลิตชนิดที่แพงไม่คุ้มกับการเพาะปลูกขนาดเล็กของแต่ละครอบครัว ก็อาจจะร่วมกันใช้ได้หลาย ๆ ครอบครัว ทำให้ผลิตผลสูงขึ้นกว่าที่จะต่างคนต่างทำ

อุปสรรคในการไปสู่เป้าหมาย

การที่จะพัฒนาไปสู่เป้าหมายข้างต้นนั้น เท่าที่ประสบมาในประเทศไทยและประเทศด้อยพัฒนาอื่น ๆ มีอุปสรรคที่จะต้องฟันฝ่าอยู่หลายประการคือ

- (ก) การมีลูกมากจนเกินกำลัง
- (ข) การพัฒนาแต่โดยฉาบฉวย
- (ค) การทำลายสิ่งแวดล้อม
- (ง) การใช้วิทยาศาสตร์ในทางที่ผิด
- (จ) การบริหารราชการโดยขาดสมรรถภาพ
- (ฉ) การละเลยต่อการศึกษา

(ก) ลูกมาก ชาวชนบททั่วไปในประเทศไทยและประเทศอื่นที่ด้อยพัฒนายังคงมีลูกมากเกินกำลัง ยิ่งในการอนามัยแพร่หลายยิ่งขึ้น

เมื่อมีคนมากขึ้น แต่ที่ดินและทรัพยากรอย่างอื่นจำกัด ผลิตผลต่อคน ก็จะต้องลดน้อยลง เว้นเสียแต่ในกรณีที่มีหาได้ยาก ซึ่งวิธีการผลิตได้ปรับปรุงได้ผล คนในชนบทที่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองก็พยายามหลั่งไหลเข้าไปในเมือง และก่อปัญหาใหม่ขึ้นในเมืองต่าง ๆ เฉพาะอย่างยิ่ง กรุงเทพฯ และเมื่อเด็กที่เกิดมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นทุกปี การให้การศึกษาแก่เด็กย่อมจะมีปัญหาหนักขึ้นทั้งในทางคุณภาพและปริมาณ

(ข) พัฒนาฉาบฉวย เป็นธรรมตามมนุษย์ที่จะทำอะไรถ้าผลของการกระทำนั้นเห็นได้ง่าย จับต้องได้ ก็ย่อมมุ่งหมายสนใจมากกว่าสิ่งที่เห็นได้ยากแม้จะมีประโยชน์กว่า การปิดทองหลังพระไม่ใช่วิสัยของนักการเมืองและข้าราชการส่วนใหญ เชื่อนใหญ ๆ กันน้ำนั้นเห็นง่าย ถ่ายรูปก็เห็นสวย ส่วนทางน้ำคูนน้ำที่จะนำเข้ามาจากเขื่อนนั้น ผู้ใหญ่มองไม่ค่อยเห็น เพราะฉะนั้นจึงไม่สู้มีผู้สนใจที่จะทำ โครงการบางอย่างที่มีประโยชน์จริง ๆ มักจะได้รับการโฆษณาโด่งดังในตอนต้น ๆ ตอนปลาย ๆ ที่จะให้ผลมักจะจืดจางไปเฉื่อยชาไป การพัฒนาแบบนี้มีตกดินในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก

(ค) ทำลายสิ่งแวดล้อม การทำอะไรเคลื่อนไหวที่โดยทำลายป่าและเขานั้นเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า เป็นการตัดอนาคตของชาติ แต่มีการกระทำอย่างอื่นอีกมากที่ยังไม่เป็นที่ทราบกันทั่วไป ซึ่งมีภัยร้ายแรงต่ออนาคตของการพัฒนาชาติ แม้แต่รัฐบาลเองก็มีส่วนกระทำโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การวางโครงการตัดถนนบนไหล่เขาบางแห่ง หรือการสร้างเขื่อนบนภูเขาบางแห่ง หรือการอนุญาตให้ทำเหมืองในที่ดินที่ควรสงวนไว้สำหรับการป่าไม้หรือการเพาะปลูก เป็นต้น เดียวนี้เราพอจะมีความรู้เพิ่มขึ้นแล้วว่า โรงงานอุตสาหกรรมหลายประเภทก่อให้เกิดอันตรายแก่สุขภาพและการทำกินของชาวชนบททั้งที่อยู่ใกล้และไกล

โรงงานหลายสิบหลายร้อยกิโลเมตร แม้แต่การช่วยฆ่าศัตรูพืชในชนบทเองโดยวิธีโปรยยาจากอากาศก็อาจจะเป็นพิษแก่ลุ่มน้ำ แก่พันธุ์ปลา แก่ความเจริญของพืชอื่นในบริเวณห่างไกลออกไปหลายสิโยชน์ ฉะนั้น การวางแผนพัฒนาให้ได้ผลดีจริง ๆ นั้นจะต้องศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมให้รู้จริง และจะต้องระวังมิให้โครงการพัฒนาโครงการใดก่อผลเป็นพิษร้ายแก่โครงการอื่นด้วย

(ง) ใช้วิทยาศาสตร์ผิด เครื่องมือเครื่องจักรที่ประเทศด้อยพัฒนานำมาใช้ส่วนใหญ่นั้นมักจะลอกแบบมาหรือผลิตมาจากประเทศที่พัฒนาแล้ว และในประเทศเจ้าของเครื่องจักร ปกติเขาขาดแคลนคนทำงาน เขาจึงผลิตเครื่องจักรขึ้นทำหน้าที่แทนแรงคนซึ่งแพง แต่ในประเทศด้อยพัฒนาอย่างไทยเรา เรามีคนมาก แรงงานถูก และเราควร จะพยายามให้แรงคนของเราได้ใช้ให้มากขึ้น จะได้มีรายได้ทั่วกัน ฉะนั้น ควรจะพยายามปรับปรุงใช้เครื่องมือเครื่องจักรชนิดที่เป็นประโยชน์ เหมาะกับสภาพของเรา เครื่องจักรชนิดที่จะเป็นประโยชน์จริงต้องสามารถช่วยให้ชาวชนบททำงานได้ดีขึ้น หรือสามารถทำสิ่งที่ไม่สามารถ มาแต่เดิม เพียงแต่ใช้เครื่องจักรให้ทันสมัยกับเขานั้นมิใช่จะไร้ประโยชน์ อย่างเดียว ยังเป็นโทษแก่สังคมด้วย

การชักชวนให้ชาวนาใช้ปุ๋ยที่ไม่เหมาะแก่ดินหรือการขายอาหารสัตว์ชนิดปลอมปนธาตุที่ไร้ประโยชน์ เป็นเรื่องของการใช้วิทยาศาสตร์ในทางที่ผิดด้วย รัฐบาลควรจะสนใจควบคุมป้องกันอย่างเข้มแข็ง

(จ) ราชการบริหารขาดสมรรถภาพ การพัฒนาชนบทจะต้องอาศัยการบริหารราชการเป็นอย่างมาก เพื่อให้ข้าราชการแนะนำส่งเสริมราษฎรในด้านอาชีพต่าง ๆ ถ้าข้าราชการที่มีฝีมืออยู่แต่เฉพาะในกรุง จะช่วยชาวชนบทไม่ได้ถนัด กรณีเช่นนี้มักจะเกิดขึ้นจากเหตุ ๒

ประการ (๑) การปูนบำเหน็จรางวัลไม่เป็นไปในทางที่ชักจูงข้าราชการให้ออกต่างจังหวัด และ (๒) สถานที่ราชการส่วนใหญ่แม้แต่ในต่างจังหวัดก็มักจะอยู่ในเมืองหรือใกล้เคียง

การแบ่งส่วนราชการและมอบหมายความรับผิดชอบให้ส่วนราชการต่าง ๆ นั้น เป็นเรื่องที่สำคัญมากเกี่ยวกับสมรรถภาพ ถ้าความรับผิดชอบในการพัฒนาชนบทแบ่งแยกออกเป็นของสัก ๑๒ กรมใน ๓-๔ กระทรวง และไม่มีการประสานงานให้เรียบร้อยจริง (ประสานกันยาก) ก็ย่อมเป็นอุปสรรคอย่างร้ายแรงต่อการพัฒนา

(จ) ละเลยการศึกษา การพัฒนาที่ประเสริฐสุดได้แก่การพัฒนาคน เพราะคนเราจะช่วยตนเองได้ และเมื่อรัฐบาลบริการอะไรให้ก็จะสามารถถือประโยชน์จากบริการนั้น ๆ ได้เต็มที่ การสหกรณ์จะสำเร็จประโยชน์ได้จริงก็ต้องอาศัยสมาชิกสหกรณ์นั้น ๆ มีพื้นฐานการศึกษาพอสมควร ความจริงชาวนาไทยได้ชื่อว่ามีสติปัญญาและไหวพริบริเริ่มได้ดีตามธรรมชาติ แต่ธรรมชาตินี้มิได้รับการฝึกฝนให้ลึกซึ้งและแตกฉาน หรืออีกนัยหนึ่งไม่ได้มีการศึกษาเข้าช่วย จึงไม่เจริญพอถึงระดับที่จะเป็นประโยชน์แก่เขาอย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นการพัฒนาการศึกษาจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาประเทศและการพัฒนาชนบทในชนบท การพัฒนาดังกล่าวจึงจำเป็นจะต้องทำเป็น ๒ หรือ ๓ ระดับ ระดับแรกสำหรับเด็กที่ควรจะเข้าเรียนโรงเรียนเป็นการพัฒนาระบบโรงเรียน ระดับที่ ๒ สำหรับเด็กในช่วงอายุ ๑๑-๒๐ ขวบ ซึ่งพ้นเกณฑ์ให้เข้าโรงเรียนไปแล้ว แต่ยังไม่มีความรู้พอ และในไม่ช้าก็ลืมหนังสือหมด ระดับที่ ๓ สำหรับผู้ใหญ่ ๒๐ ขวบขึ้นไป การเผยแพร่การศึกษาในระดับ ๒ และระดับ ๓ ประเทศไทยเรายังมิได้ทำกันจริงจัง แต่สำคัญมากเพิกเฉยไม่ได้ แต่ไม่ว่าระดับใดใน ๓ ระดับนี้การพัฒนาจำต้อง

อาศัยเงินมาก คนมาก วิธีการดี และสำคัญที่สุดคือ ความศรัทธา
เลื่อมใสจริง ๆ ของผู้ที่จะดำเนินการ